

1. Российское законодательство X-XX веков: В 9 т. / Под общей ред. Чистякова О.И. - Т. 1. Законодательство Древней Руси. Отв. ред. Янин В.Л. - М.: Юридическая литература, 1984. - 430 с.
2. Российское законодательство X-XX веков: В 9 т. / Под общей ред. Чистякова О.И. Т. 3. Акты Земских соборов. Отв. ред. Маньков А.Г. - М.: Юридическая литература, 1985. - 511 с.
3. Полный сводъ законовъ Россійской имперіи в 2-хъ книгахъ. Книга 2. - Спб., 1911. - 4680 с.
4. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права: (по изданию 1907 г.) / Г.Ф. Шершеневич. - М.: Фирма Спарк, 1995. - 556 с.
5. Энгельман И.Е. О давности по русскому гражданскому праву: Историко-догматическое исследование / И.Е. Энгельман. - М.: Статут, 2003. - 511 с.
6. Бойко І. Про цивільне право Гетьманщини за кодексом 1743 року // Право України. - 1999. - № 3. - С. 88 - 92.

Стаття надійшла до редколегії 22.05.2009 р.

Ю.В. Ткалич

МАТЕРІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ РОБОТОДАВЦЯ ЗА ШКОДУ, ЗАПОДІЯНУ ПРАЦІВНИКОВІ

Власник підприємства, установи і організації або уповноважений ним орган несе матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну працівникові каліцтвом або іншим пошкодженням здоров'я, пов'язану з виконання ним трудових обов'язків [1, С. 9].

Найбільш складною проблемою протиправних юридичних фактів трудового права є підстави залучення працедавця до матеріальної відповідальності. У чинному трудовому законодавстві України відсутнє чітке формулювання підстав матеріальної відповідальності працедавця [2, С. 53].

У чинному російському трудовому законодавстві закріплені чіткий перелік підстав залучення працедавця до матеріальної відповідальності: незаконне позбавлення можливості трудитися, спричинення шкоди майну, затримка виплати заробітної плати, нанесення моральної шкоди [3, С. 767].

Підстава матеріальної відповідальності працедавця закріплена в ч. 1 ст. 417 проекту Трудового кодексу України: підставою настання відповідальності роботодавця є порушення ним прав працівника, унаслідок якого працівникові заподіяна матеріальна або моральна шкода [4, ст. 417].

Одним з основоположних принципів державної політики у сфері охорони праці є соціальний захист працівників, повне відшкодування

шкоди особам, запознавшим шкоди від нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань [5, ст. 4], що характеризує соціальну, гуманістичну спрямованість розвитку сучасної української держави. Проте проблеми найбільш ефективної реалізації названого принципу в правозастосовчій діяльності є достатньо актуальними як в частині джерела виплат працівникам, що постраждали на виробництві, так і щодо механізму здійснення даних виплат.

Питання відшкодування заподіяного громадянину пошкодження здоров'я цивільне право розглядає як позадоговірну, деликтну відповідальність. У юридичній літературі продовжується дискусія щодо характеру норм, які регламентують відшкодування збитку, заподіяного здоров'ю працівника. Зміст цієї дискусії зводиться до того, що цивілісти вважають ці норми інститутом цивільного права, а учені в області трудового права – інститутом трудового права. Є і третя точка зору, згідно якої це "пограничний" інститут між цивільним і трудовим правом. Сторонником названої точки зору виступає Н.М. Хуторян.

При дозволі цього питання треба виходити з того, що в рамках трудового правовідношення кожен суб'єкт має визначені законом і взаємною угодою має рацію і обов'язки. Стаття 153 КЗпП передбачає створення для всіх працюючих здорових і безпечних умов праці, покладаючи такий обов'язок на роботодавця. Таким чином, право працівників на здоров'я і безпечні умови праці і обов'язок роботодавця створити такі умови є предметом регулювання трудового права. Це положення ні у кого не викликає заперечень [6, С. 41 – 42].

Тому достатньо сумнівною виглядає позиція, що коли роботодавець порушує свій обов'язок по забезпеченню безпечних умов праці, унаслідок чого здоров'ю працівника заподіюється шкода, то відношення по відшкодуванню цієї шкоди є частиною цивільно-правового інституту деликтних зобов'язань.

Слід погодитися з думкою Я.М. Шевченка, і А.М. Малявко, що такі твердження не можна визнати послідовними. Якщо права і обов'язки є предметом регулювання однієї галузі права, то і невиконання або порушення цих прав і обов'язків, а також правові норм, які визначають наслідки такого порушення, відносяться до цієї ж галузі права [7, С. 194].

У зв'язку з вищесказаним логічно зробити висновок, що відповідальність роботодавця перед працівником, що отримав пошкодження здоров'я на виробництві, поза сумнівом, носить трудовий характер і повинна регулюватися відповідними нормами трудового права.

Закон України від 14 жовтня 1992 р. "Про охорону праці", дія якого розповсюджується на всі підприємства, установи і організації, незалежно від форми власності і виду діяльності, на всіх громадян, які працюють або привернуті до роботи на цих підприємствах, є складовою частиною сучасного трудового законодавства. Статті 11 і 12 названого Закону безпосеред-

ньо присвячені питанням відшкодування шкоди особам, зазнавшим шкоди на виробництві, віднісши тим самим названі питання до сфери регулювання трудового права.

Закон "Про охорону праці" передбачав складний склад матеріальної відповідальності власника підприємства або уповноваженого ним органу за невиконання вимог охорони праці і за незабезпечення безпечних умов трудової діяльності. Роботодавець був зобов'язаний: 1) відшкодувати збиток, заподіяний здоров'ю працівника, який постраждав при виконанні трудових обов'язків (або його сім'ї) (статті 11 - 12); 2) виплачувати штрафи за кожен нещасний випадок, професійне захворювання, і штрафи, які накладаються органами державного нагляду за порушення розпоряджень по охороні праці (ст. 31); 3) компенсувати витрати, пов'язані із рятувальними роботами при аваріях і нещасних випадках з проведенням розслідування і експертизи їх причин; 4) відшкодувати збиток іншим підприємствам у зв'язку із спричиненням шкоди при порушенні вимог по охороні праці (ст. 30). Вказані правові розпорядження цілком відповідали досягненням сучасної науки трудового права і правозастосовчій практиці країн з розвинутою ринковою економікою.

Стосуючись історії питання про відшкодування збитку у зв'язку з пошкодженням здоров'я працівника на виробництві, слід зазначити, що вітчизняне законодавство в даній частині постійно удосконалюється. Спочатку обов'язок підприємства відшкодувати працівникові заподіяний збиток передбачався нормами цивільних кодексів про відповідальність страхувальників за спричинення збитку. Розрахунок збитку вперше був регламентований ухвалою Пленуму Верховного Суду СРСР від 10.06.1943 г. Основи цивільного законодавства СРСР і союзних республік встановили, що якщо працівникові у зв'язку з виконання ним трудових обов'язків заподіяно каліцтво або інше пошкодження здоров'я з вини організації, зобов'язаною уплачувати за нього внески по державному соціальному страхуванню, ця організація повинна відшкодувати потерпілому шкоду в частині, яка перевищує суму отримуваної ним допомоги або призначеної пенсії [8, ст. 91]. Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про працю [9, ст. 265] встановили, що підприємства, установи, організації несуть матеріальну відповідальність за збиток, заподіяний робочим і службовцям каліцтвом, пов'язаним з виконанням ними своїх трудових обов'язків.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 02.10.1961 р. [10, ст. 420] порядок розгляду справ про відшкодування збитку був зближений до правил розгляду трудових суперечок. 22.12.1961 р. були затверджені Правила відшкодування підприємствами, установами, організаціями збитку, заподіяного робочим каліцтвом або іншим пошкодженням здоров'я, пов'язаним з їх роботою, що служить. Це був перший, достатньо докладний нормативний акт, що комплексно регулював питання відшкодування працівникам, що постраждали на виробництві. Згодом Правила кілька

разів змінювалися і доповнювалися. Практика їх застосування, наукові розробки висунули ряд проблем подальшого вдосконалення трудового законодавства. Ці проблеми були в значній частині вирішені в новому акті – Правила відшкодування збитку, заподіяного робочим каліцтвом або іншим пошкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ними трудових обов'язків.

Але як справедливо відзначає С. Роман, до 1992 р. в нашій країні законодавством про працю не передбачалося повне відшкодування збитку, заподіяного здоров'ю потерпілих [11, С. 16]. Ситуація змінилася в результаті ухвалення Закону "Про охорону праці" і введення в дію Положення "Про розслідування і облік нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на підприємствах, в установах і організаціях" (ухвала Кабінету міністрів України від 10.08.1993г.). У виконання вказаних нормативних актів в 1993 р. були прийняті треті по рахунку Правила відшкодування власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом шкоди, заподіяної працівникові пошкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ним трудових обов'язків [12, С. 4], що діяли аж до вступу до дії Закону України "Про загальнообов'язкове державне страхування від нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань, що призвели втрату працездатності" з 1 квітня 2001г. Цей Закон передбачає новий механізм відшкодування шкоди, заподіяної працівникові пошкодженням здоров'я, пов'язаним з виконання ним трудових обов'язків.

Основу цього механізму складає страхування від нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань, завданням якого разом з відшкодуванням матеріальної і моральної шкоди застрахованим і членам їх сімей є проведення профілактичних заходів, направлених на усунення шкідливих і небезпечних виробничих чинників, попередження нещасних випадків на виробництві, професійних захворювань і інших випадків загрози здоров'ю застрахованих, викликаних умовами праці, відновлення здоров'я і працездатності потерпілих на виробництві від нещасних випадків або професійних захворювань.

Вказані заходи здійснюються не працедавцем, як це було до введення в дію Закону, а Фондом соціального страхування від нещасних випадків на виробництві і професійних хвороб України - єдиним страховиком за рахунок обов'язкових страхових внесків, що сплачуються власником, штрафів і пені, що стягаються за рахунок капіталізованих платежів, які поступили у разі ліквідації підприємства-страхувальника, а також за рахунок інших надходжень, що не суперечать законодавству України.

Вважаю важливим підкреслити, що цей Закон не виключає матеріальну відповідальність роботодавця перед постраждалим на виробництві працівником. Названий Закон лише встановлює, що реалізатором платежів виступає Фонд, видозмінюючи таким чином механізм відшкодування

шкоди особам, що постраждали на виробництві, але не відмінюючи при цьому відповідальність роботодавця за сам факт причинення цієї шкоди.

Ухвалення Закону з'явилося прикладом позитивного використання зарубіжного правового досвіду, оскільки наявність законодавчого акту про соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві не є новачкою в світовій практиці регулювання відшкодування збитку. Тільки за минулі сім років в 22 державах було введено страхування від нещасних випадків, а більш ніж в 50 країнах – краще стала існуюча система відшкодування збитку від нещасних випадків на виробництві. Так, основним принципом німецької ідеї соціального страхування є заміна безпосередньої відповідальності працедавця по відшкодуванню збитку особам, що постраждали на виробництві, відповідальністю колективних об'єднань страхових організацій у сфері німецької економіки [13, С. 363]. Це логічно спричиняє за собою зміну суті відповідальності працедавця за шкоду, заподіяну здоров'ю працівника, ставлячи працедавцеві у винятковий обов'язок нести всі витрати по страхуванню від нещасних випадків на виробництві.

Ухвалення Закону українським законодавцем було своєчасним і прогресивним, оскільки фінансове положення підприємств в умовах ринкових відносин не завжди дозволяло забезпечити своєчасність виплат відшкодування шкоди працівникам, що постраждали на виробництві, тоді як Фонд забезпечував вирішення даної проблеми.

Разом з тим ухвалення Закону викликала поява ряду колізій між нормами вітчизняних законодавчих актів. Так, Закон України "Про охорону праці" в редакції 1992 року передбачав, що суб'єктом відшкодування шкоди є власник, тобто дана норма не заперечувала права працівника вимагати від власника виплати одноразової допомоги в розмірі, визначеному колективним договором.

Існували і інші нормативно-правові неузгодженості і суперечності. У зв'язку з цим національне законодавство про охорону праці отримало подальший розвиток і в даний час прийнятий Закон України "Про охорону праці" в редакції 2002 р., де, зокрема стаття 9 розмежує джерела, за рахунок яких здійснюється виплата такої одноразової допомоги. Нормативно закріплено, що відшкодування збитку здійснюється Фондом; працедавець же може (але не зобов'язаний) за рахунок власних засобів здійснити потерпілим членам їх сімей додаткові виплати відповідно до колективного або трудового договорів.

Слід також взяти до уваги, що статтею 26 Закону "Про охорону праці" в редакції 2004 року чітко передбачений обов'язок працедавця відшкодувати витрати: проведення робіт по порятунку потерпілих при аварії і ліквідації її наслідків; розслідування і проведення експертизи причин аварії, нещасного випадку або професійного захворювання; складання санітарно-гігієнічної характеристики умов праці осіб, які проходять обстеження щодо наявності професійного захворювання; інші витрати, передбачені

законодавством. Таким чином, матеріальна відповідальність працедавця у сфері охорони праці отримала свій подальший розвиток в чинному трудовому законодавстві.

З введенням в дію нового механізму відшкодування шкоди, заподіяної працівникові пошкодженням здоров'я на виробництві, – за рахунок страхових засобів – в українському законодавстві була відбита прогресивна, така, що пройшла перевірку впродовж десятка років, практика зарубіжних країн в цій частині. Прогресивною новацією Закону є також те, що працівники, право яких на отримання відшкодування шкоди унаслідок трудового каліцтва або професійної хвороби раніше було встановлене відповідно до законодавства СРСР або України, також мають право на забезпечення по соціальному страхуванню від нещасного випадку відповідно до даним Законом, пункт третій Завершальних положень якого наказує, що відшкодування шкоди, заподіяної вказаним особам, їх медичинська, професійна і соціальна реабілітація проводяться Фондом.

Важливою складовою частиною механізму відшкодування шкоди працівникам, що постраждали на виробництві, що діє, є те, що обов'язкове страхування від нещасного випадку на виробництві не потребує згоди або заяви працівника, а здійснюється в безособовій формі. Працівники вважаються застрахованими з моменту набуття чинності Закону (тобто з 1 квітня 2004 р.) незалежно від фактичного виконання страхувальником своїх зобов'язань по сплаті страхових внесків.

Але оскільки обов'язок фінансування страхування від нещасних випадків лежить на роботодавцеві, актуальним завданням сучасного трудового права є створення такої системи сплати платежів до Фонду, яка стимулювала б до поліпшення охорону праці на підприємстві, створенню безпечних і комфортних умов трудової діяльності. За кордоном підприємці давно прийшли до висновку, що економічно вигідніше вкладати засоби в охорону праці, чим прирікати себе на постійну ліквідацію наслідків нещасних випадків і аварій на виробництві, і виплачувати в підвищеному розмірі внески до фонду соціального страхування від нещасних випадків.

Як показує аналіз того, що діє вітчизняного законодавства, правове регулювання сплати внесків до Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві не виконує стимулюючі функції в поліпшенні умов праці на конкретних підприємствах. Розмір платежів до Фонду носить достатньо усереднений характер і не знаходиться в безпосередній залежності від реального перебування охорони праці на підприємстві. Тому вітчизняне законодавство про охорону праці повинно отримати подальший розвиток, зокрема, повинна бути створена гнучка система сплати внесків до Фонду.

Основним змістом матеріальної відповідальності роботодавця у сфері охорони праці повинен виступати обов'язок безумовної і своєчасної

сплати внесків до Фонду в розмірі, безпосередньо залежному від перебування охорони праці на його підприємстві. Система платежів до Фонду повинна містити надбавки до базового тарифу, які виконуватимуть роль економічних санкцій, і знижки з базового тарифу – вони виступатимуть як економічні стимули [6, С. 47 – 48].

Вдосконалення правового регулювання матеріальної відповідальності працедавця у сфері охорони праці в запропонованому напрямі сприятиме якнайповнішій реалізації конституційного принципу безпеки праці в сучасних умовах і: подальшому розвитку гуманістичних початків в сучасному трудовому праві.

Література:

1. Комментарий по применению Правил возмещения собственником предприятия, учреждения и организации или уполномоченным им органом вреда, причиненный работнику повреждением здоровья, связанного с выполнением им трудовых обязанностей / Под ред. В. К. Мамутова. – К.: Юринком. – 1996. – 192 с.
2. В. Щербіна Підстави притягнення роботодавця до матеріальної відповідальності // Підприємство, господарство і право. – 2007. – № 4. – С. 53 – 56.
3. Комментарий к трудовому кодексу Российской Федерации / Ю.Н. Коркунова. – М., 2003. – 767 с.
4. Проект Трудового кодекса України // www.rada.gov.ua
5. Закон України "Об охране труда" от 14.10.92. // Ведомости Верховной Рады Украины. – 1992. – № 49. – Ст. 668.
6. Шамшина И. И. Правовые аспекты материальной ответственности работодателя за вред, причиненный здоровью работника на производстве // Актуальні проблеми права: теорія і практика: Збірник наукових праць. – 2006. – № 8. – С. 41 – 49.
7. Проблеми матеріальної відповідальності сторін трудового договору: розвиток цивільного і трудового законодавства в Україні / Я.М. Шевченко, О.М. Малякво, А. Л. Салатко. – Харив, 1999. – 356 с.
8. Основы гражданского законодательства Союза ССР и союзных республик от 8.12.1961. // Ведомости Верховного Совета ССР. – 1961. – № 50. – Ст. 525.
9. Основы законодательства Союза ССР и союзных республик о труде от 15 июля 1970 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1970. – № 29. – Ст. 265.
10. Указ Президиума Верховного Совета СССР от 2.10.61 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1961. – № 41. – Ст. 420.
11. Романец С. Отвечает ли законодательная база требованиям сегодняшнего дня? Охрана труда. – 2002. – № 1. – С. 16 – 17.
12. Правила возмещения собственником предприятия, учреждения, организации или уполномоченным им органом вреда, причиненного работнику повреждением здоровья, связанным с выполнением им трудовых обязанностей // Урядовий кур'єр. – 1994. – 28 липня. – С. 4 – 6.

13. Українська конференція з охорони праці: Зб. матеріалів. – К., 1996. – 411 с.

Стаття надійшла до редколегії 29.01.2010 р.

Р.Ф. Сабіров

**ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА
ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

На території України зосереджені величезні природні багатства, вона є однією з найбільших за територією, чисельністю населення та економічним потенціалом держав Європи, але нераціональне використання і безгосподарність призвели не тільки до порушення, а й до зруйнування природних ландшафтів та вичерпаності корисних природних ресурсів. Надмірна концентрація промисловості зумовила катастрофічне забруднення повітря, води та ґрунту. На даному етапі розвитку нашої держави масштаби екологічних змін створюють реальну загрозу життю та здоров'ю громадян, громадській та національній безпеці.

Так, повені на Закарпатті та у Миколаївській області, зсуви ґрунтів на високоурбанізованих територіях та у місцях видобування корисних копалин, посилення техногенної сейсмічності на різних географічних територіях свідчать про безпосередній чи опосередкований зв'язок цих явищ з господарською діяльністю людини. А екологічне забруднення Керченської протоки виявилось результатом ігнорування природного чинника щодо дотримання вимог безпеки судноплавства.

Аналіз антропогенного впливу на природні екосистеми свідчить про швидкість деградації довкілля України, яка набула таких масштабів, що вийшла за межі швидкості біологічного пристосування живих організмів до середовища існування, тобто до втрати стійкості екологічних систем. Якщо за акумулюючий показник антропогенного тиску на навколишнє середовище взяти здоров'я населення, то об'єктивні медичні дані свідчать про дедалі зростаючий вплив екологічних чинників на фізичний потенціал нашого суспільства.

Тому, не можна не погодитись з думкою Кисельова М.М., що саме неефективна державна екологічна політика або ж її відсутність, спричиняє екологічні катастрофи та цілковите порушення екологічної рівноваги¹. З огляду на вищезначений спектр проблем стає очевидним, що глобальні

¹ Див.: Кисельов М. М. Національне буття серед екологічних реалій. – К.: Вентурі, 2004. – С. 184.